

'כיון דתקיננו רבנן למימר ה' שפתי תפתח – כתפלה אריכתא דמיא' – האם נחשב כתפילה ארוכה רק לענין שהגאולה נחשבת סמוכה לתפילה, או אמירה זו כגוף התפילה גם לגבי שאר הלכות, ואם חיסרה כאילו החסיר מגוף התפילה – ע' בבאור הלכה קיא, ב; שו"ת אגרות משה או"ח ח"ה כד, ח.

דף ה

באורים והערות בפשט

'ואמר רבי יצחק: כל הקורא קריאת שמע על מטתו מזיקין בדילין הימנו שנאמר ובני רשף יגביהו עוף, ואין עוף אלא תורה שנאמר התעף עיניך בו ואיננו...'. יש לפרש: 'עוף' היינו תורה שאינו לומדה כראוי, שסוגר עיניו ומבטל מתורתו. תורה כזו הרשף מגביהה. ומכלל זה שמענו שהלומד כראוי מזיקים בדלים הימנו. וכן קריאת שמע ככוונה על מטתו – למי שאינו יכול לעסוק בתורה, היא אצלו כלימוד תורה (עפ"י אגרות משה אה"ע ח"א לו).

'כל הקורא קריאת שמע על מטתו כאלו אוהו חרב של שתי פיות... מזיקין בדילין הימנו' באור הענין, כפי המובא בספר נפש החיים (ג,יא) שבכלל ענין היחוד בפסוק ראשון של קריאת שמע, לכיון שהוא יתב' אחד ואין מציאות כח אחר זולתו כלל. וזהו ענין גדול וסגולה נפלאה להסיר ולבטל מעליו כל דינים ורצונות אחרים, שלא יוכלו לשלוט בו ולא יעשו שום רושם כלל, כשהאדם קובע בלבו לאמר הלא ה' הוא האלקים האמתים ואין עוד מלבדו, ע"ש (עפ"י דרשות בית ישי מו הערה יא).

'כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו'. אף על פי שאמרו להלן שהתורה אינה ניתנת אלא ע"י יסורין, יש לומר שהכוונה כאן ליסורין של פורענות שהם בדלים ממנו. או גם: אעפ"י שהיסורים באים עליו בהכרח, אינם שוהים אצלו אלא פורשים ממנו אחר שקבלם מאהבה (הגהות ריעב"ץ). עוד יש לפרש 'יסורין בדילין הימנו' – שע"י התורה יכול להיבדל מהיסורים, כעומד מן הצד וצופה במתרחש ואין המאורע נוגע לו [וזה פירוש הכתוב ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה וגו' – ביום טוב הוי חש וחי את הטוב, ואילו ביום רעה תנהג כצופה מן הצד] (עפ"י דרשות בית ישי לט הערה יא).

'כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, הקב"ה מביא עליו יסורין מכווערין ועוכרין אותו' – מדה כנגד מדה. הוא ביזה את התורה ועשאה ככלי אין חפץ בו, לכך גם הוא נתבזה לעין כל (שמירת הלשון שער התורה ד). וכנגד שתי רעות שעשה, שהרע לנפשו בכך שמנע ממנה טובה, וגם דבר ה' בזה – נענש כפלים; יסורים על מה שחטא לנפשו, ו'מכווערים' כנגד מה שביזה את התורה (דרשות בית ישי). עוד יש לפרש 'עוכרים אותו' מלעסוק בתורה, שכבר אין מוחו צלול וכיזא, ושוב אין לו במה לינצל מיסוריו. ולפי זה מתפרש 'החשיתי מטוב' גם כגורם וגם כתוצאה (מרע"כ).

'מדת בשר ודם אדם מוכר חפץ לחבירו – מוכר עצב ולוקח שמח, אבל הקב"ה אינו כן, נתן להם תורה לישראל ושמח...'. מבואר כאן שהתורה קנויה לישראל ומאז שעת מתן תורה שוב לא בשמים

היא' אלא בארץ. וכמו שבארו המפרשים (ע' בהקדמת הקצות ועוד) שחכמי ישראל הם הם מחוקקי התורה, וכל הכרעותיהם וחידושיהם ומנהגות שהם מנהיגים – גופי תורה המה. וכענין שאמרו 'אתם' – אפילו מוטעין אפילו שוגגין וכו' (עפ"י אור ישראל דף מה ועוד. וע"ע הגהות רא"מ מפינסק. וראה בענין זה במצוין ביוסף דעת ב"מ נט:).

מה אשם לדעת אף יסורין לדעת. פירוש, האשם אינו בא אלא מרצון ובעת. (והוא הדין שאר הקרבנות, אלא שההאשם והחטאת בלבד צריכים רצון מתחילה ועד סוף, ואין די בגילוי רצונו בתחילת ההפרשה. ע' ערכין כא; רמב"ם מעשה הקרבנות יד, י), כמו שנאמר 'לרצונו'.

ויש מי שפרש הכוונה על אשם תלוי, הבא להגן מפני היסורין – הרי ששקולים הם. גם יסורים באהבה בגימטריא אשם [וכן בגימטריא שלוה, וכדברי המדרש (ב"ר סו, ד) צדיקים תחלתן יסורים וסופן שלוה] (עפ"י דרשות בית ישי מהדו"ב לב הערה יט).

ומהרש"א פרש על אשם נזיר ואשם מצורע הבאים מלכתחילה מדעת, שלא כחטאת הבאה ע"י שגגה.

(ע"ב) בחסד ואמת יכפר עון. חסד זו גמילות חסדים שנאמר רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד...'. הוצרך לפרש 'חסד – זו גמילות חסדים', כי אפשר היה לפרש 'בחסד ואמת' – במדת חסדו ואמיתו של מקום, יכופר עון.

זוהא אמר ר' יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר'. היה קובע עצם מעצמות בנו בטבעת שבאצבעו, והיה מנחם בה אבלים ואומר, זה עצמו של בני העשירי בידי ואעפ"כ הצדקתי עלי את הדין ונחמתי, אף אתם עשו כמוני (יד רמה ב"ב קטז).

אדם קדוש כר' יוחנן, היאך היה נושא עצם המת ומיטמא בכל שעה? – אלא אותה עצם שן היתה, ושן המת אינה מטמאת ('הערוך' ערך גרם; רשב"ם ב"ב קטז; שטמ"ק כאן. ורש"י כתב שהיתה זו עצם פחותה מכשעורה). צ"ע מדוע אין חיוב קבורה על אותה עצם. ובסנהדרין (מו) נסתפקו אם חיוב קבורה משום בזיון הקרובים הוא או משום כפרה למת. ושמא בנידון זה שנשתמש בעצם קטנה לנחם, וגם היתה מוצנעת אצלו, אין שייכים שני הטעמים. ושאלתי להגרא נבנצל שליט"א על כך, וכתב די"א דלא היתה זו עצם אלא שן, ואולי נשרה מחיים. ואף אי נימא דהיתה זו עצם, אולי נחתכה ממנו מחיים. ע"כ. אך עדיין צ"ע מדוע הראשונים הקשו משום טומאה שאינו איסור מדינא, ולא הקשו משום חיוב קבורה.

יש מפרשים ש'ביר' משמעו סעודת הבראה (כלשון ירושלמי), ונשא ריו"ח העצם ממאכלי סעודת ההבראה (מובא בריטב"א ב"ב קטז. וכ"כ מהר"ץ חיות כאן אלא שכתב שצריך להיות באותה סעודה בשר, ולא דק בזה אלא יש שעושים כן – ע' יו"ד שצח, ט).

'אלא הא דלא הוה ליה כלל והא דהוה ליה ומתו'. צריך באור. ואולי הכוונה שהיו לו בנים ומתו אבל השאירו בעולם צאצאים, לפיכך הם יסורין של אהבה הואיל ויש לו המשך בורעו, בניגוד לזה שלא היו לו בנים כלל [ולפי"ז היה יכול לומר: הא דאיכא בנים לבניו הא דליכא בנים לבניו].

תדע, שהרי אמרו לעיל ששכרם של יסורים באהבה 'ראה זרע', הרי שיש לו המשכיות. ועוד ראייה, ממה שאמר ר' יוחנן עצמו בשם רשב"י (בבבא-בתרא קטז). 'כל שאינו מניח בן ליורשו הקב"ה מלא עליו עברה' – ואם כי אמרו (שם) הא דידיה הא דרביה, נראה דלא מסתבר שיהיו אלו יסורין של אהבה כשמת ללא זרע כלל.

'אחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכוין לבו לשמים'.

'אדם שטרם בתורה כל מה שהיה יכול לטרוח, אע"פ שלא עלה בידו אלא דבר מועט, נותנין לו כאותו שטרם כמותו ועלה בידו הרבה, דלפום צערא אגרא... ובירושלמי מוכח דאחד שלמד כל התורה למאה שנה והיה יגע יום וליילה ואחד שלמד בעשרים שנה, הקב"ה נותן לו שכר בשוה... יגע ר' בון בתורה לעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד למאה שנה. ונראה בעיני דהוא הדין בנותני צדקה ובכל מעשים טובים, רק שאדם יעסוק ללמוד ולעשות ככל אשר יוכל לעשות – אין למעלה הימנו לפני קונו' (אור זרוע הל' קריאת שמע ו).

'הכי שמיע לן דלא יהיב מר שבישא לאריסיה. אמר להו: מי קא שביק לי מידי מיניה, הא קא גניב ליה כוליה. אמרו ליה: היינו דאמרי אינשי בתר גנבא גנוב וטעמא טעים'. אעפ"י שאמרו 'עושה אדם דין לעצמו' במקום הפסד – זהו בחפץ מסוים שגזלו ממנו או רוצה לגזלו או להזיקו, אבל אם כבר נתחייב על ידי גזלה ממקום אחר, אין רשות לעשות דין לעצמו ליקח ממנו דבר אחר אלא יש לדון עמו בבית דין (עפ"י המרדכי פ"ג דבבא קמא, והובא ברמ"א חו"מ ד).

א. משמע שמדובר שגניבת האריס לא היתה מוכחת אלא רב הונא לבדו ידע. ואעפ"י כמבואר במרדכי שאילו היה תופס הזמורות עצמן שגנב לו – היה מותר, הגם שלא היה יכול לברר בבית דין שהאריס גנב (עפ"י שו"ת מהרי"ק קסא).

ואפשר דוקא אם תפס הזמורות שלא בעדים, והרי יש בידו 'מיגו' שיכול היה להכחיש תפיסתו. או אפשר שידע שהאריס לא ילך עמו לדון, או היה יודע שהאריס יודה לו בפני בית דין (עפ"י נתיבות המשפט ד סק"ג).

ב. יש מצדדים לומר שהחילוק שחילק המרדכי בין נטילת החפץ עצמו שגזל ממנו ובין נטילת דבר אחר, חילוק זה אינו אמור אלא בגזלת חפצים, שיש לחוש לפירצה, שלא יעריכו האנשים נכונה את שומת גנבתם, אבל בחוב כספי, אם אחד נתחייב לחברו ואינו משלם ואין לנגזל שום אפשרות להוציא חובו בבית דין ובגלוי, והוא יודע בודאות סכום הגנבה – אם נודמנו לידו מעותיו של הגנב, יכול להשאירן בידו בהעלמה (ע' בשו"ת שואל ומשיב (תליתאה ח"א שעא). וכן פסק בשו"ת רב פעלים ח"ג חו"מ ה).

ג. בראב"ה (ח) כתב שהטענה היתה מדוע לקח בהחבא כגונב אחר הגנב, היה לו ליטול בפרהסיא וכמאמר בן בג בג אל תכנס לחצר חברך ליטול את שלך שמה תראה עליו כגנב, אלא שכור את שניו ואמור לו שלי אני נוטל. [ולפי מה שכתב בשו"ע הגר"ז (הל' גזלה ואבדה כח) שאם אי אפשר בענין אחר – מותר, צריך לומר שמדובר שהיה יכול ליטול את שלו בדרך אחרת. וא"ת מהו שקיבל על עצמו ליתן לו לאריס, והלא יכול ליטול את שלו. וצ"ל שקיבל לתת לו מה שנמלט בהסתר ולתובעו בגלוי על גנבותיו].

מה שסיפר רב הונא בגנות האריס, והלא אין בסיפורו הבאת תועלת שלא יגנוב להבא – יש לומר שכבר היה ידוע לחכמים שהאריס גנב (ערש"י ותוס') ועל כן אין שייך בזה לשון הרע. וגם אם לא ננקוט כן יש לומר שכוונתו היתה בזה כדי לדחות הגנאי והחשד ממנו עצמו, ולא היתה לו אפשרות בענין אחר, לכך הוכרח לספר האמת (עפ"י חפץ חיים כלל י ס"ק לא).

'אלא אימא סמוך למטתי'. הערוך (תפ"ד ד) פרש [דלא כרש"י]: היה מקפיד לסיים כל מלאכתו ביום כדי שלא תישאר לו מלאכה לעשות וייתרד בגללה בתפילת הערב, וזהו סמוך למטתי – שאחר תפילתו מיד היה מסב על מיטתו לאכול. דבר אחר: שתהא תפילתי קודמת למטתי – שאם אקדים מטתי לתפילתי, מתירא אני שמה תחטפני שינה וארדם ונמצאתי ישן בלא תפלה.

דבר אחר: שיהא מקום תפילתי סמוך למקום מטתי (– מקום הסעודה), כדי שיהיו עניים מצויים שם אגב התפלה (פירוש נוסף ע' במהרש"א).

'שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חברו ויצא – טורפין לו תפלתו בפניו... ולא עוד אלא שגורם לשכינה שתסתלק מישראל'. הרבה מפרשים בתפילת ערבית ומשום מזיקים שהיו מצויים בבתי כנסיות שלהם שהיו מחוץ לעיר, או משום בלבול דעתו של זה הנשאר יחידי. [ובתוס' (לעיל ב. ד"ה מברך) מבואר שאפילו ביום היה חשש מזיקין בבתי כנסיות שלהם שהיו בשדות. וע"ע בפירוט בספר צדקת הצדיק אות לו].

ואולם הערוך (טרף' ב. ע"ש) הביא פירוש נוסף: לפי שגרם לשכינה להסתלק על ידי שעזב את חברו והניחו לבד, שהרי השכינה שרויה אפילו בשנים, שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (וע' גם בתוס' שהסיקו שנאה להחמיר אף לנו, וכפי שנהג ר"י).

'טרף נפשו באפו'. הנפש היא תפלה (כמו שפרש"י); כי כל שאיפה הרי היא ממילא תפלה, כי כך היא תכונת האדם ששאפתו החזקה מתבטאת בפנים לבבו – וגם בשפתיו – בתפלה. וכבר אמרו ז"ל: 'גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי' (להלן סג. גרסת עין יעקב). כל אדם שואף ומתפלל תמיד; או אל השי"ת או אל כחות הטבע המדומים [ובבא-קמא ג: נקרא האדם 'מבעה' על שם בקשתו ורצונו] (עפ"י מכתב מאלוהו ח"ג עמ' 68).

'הלמענך תעזב ארץ'. היא תמיהה קיימת. כלומר וכי נוח והגון לפניך שתסתלק שכינה בסיבתך, והלא התפללת לפני ועתה נמצאת מפסיד תפלתך ותפילת חברך, אם כן מוטב ולא התפללת (ריעב"ק).

ענינים, פרפראות וציונים

'אמר ר' לוי בר חמא א"ר שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע... אם נצחו מוטב, ואם לאו יעסוק בתורה... ואם לאו יקרא קריאת שמע... ואם לאו יזכור לו יום המיתה'

–

'מי שרואה עצמו מצד טבעו מוכן לעבירות, ישתדל בעצמו ויתחזק להשליט יצר טוב על יצר הרע ויבעיסנו עליו – רצה לומר שישלוט שכלו על תאוותו. ואם נצחו בכך – מוטב, ואם לאו יעסוק בתורה – רצה לומר בקיום המצוות וגרי הדת, בקיומם והבנת עניניהם ישמרוהו בהתפרץ במה שטבעו תאב. ואם לא יועילהו זה, יכניס עצמו בהתבודדות ובמחקר במציאות הא-ל ואחדותו, והוא ענין 'ליקרי קריאת שמע' – ששתי אלו הפניות רמוזות בקריאת שמע, ויתענג טבעו בזה עד שלא יבקש עוד מותר גופני. ואם לא הועיל בכך, רצה לומר שהוחלט כל כך שאין זה מועיל לו, או שאינו כדאי להתעסק באלו הענינים – יכאיב עצמו ויכניע לבבו במחשבת אחריתו ובזכירת יום מיתתו תמיד, ואז יכנע לבבו הערל בהכרח' (מאירי).

פירוש נוסף: כלל כאן שלש דרכים במלחמת היצר הנצרכת בכל עת [לעולם ירגיז...], שאם לא יתחר כנגדו תמיד – יגבר עליו זה, כמאמר החכם (בחובות הלכות שער יחוד המעשה ה) 'אתה ישן

לו והוא ער לך, אתה מתעלם ממנו והוא אינו מתעלם ממך'. ואחרון אחרון גרוע מכולם;
יעסוק בתורה – התורה תבלין ליצר הרע להמתיקו ולכוונו לאפיקים הרצויים וכמאמר 'אם פגע
בך מנוול זה משכחו לבית המדרש' – שיטכים עם היצר הטוב. והו' שהביא קרא דאמרו בלבבכם
– בשני ביתיין, על שם עבודה בשני יצרים. מהרש"א.
יקרא קריאת שמע – קבלת עול מלכות שמים, כסייג בפני היצר למונעו מלפעול רע אעפ"י
שהוא במלא כחו.
יזכיר לו יום המיתה – לדכאו בקרבו (עפ"י דרשות בית ישי יא הערה ז).

בדרך אחרת: מה שאמר ר' לוי בר חמא '**לעולם ירגיז**' – כי לעולם היינו בכל הענינים שיעברו
על האדם, ואף בעניני מדרגות גדולות, צריך תמיד להבחין ולברר בבירורים אם הוא מהש"י או
פן נמצא בו ח"ו שמץ וסיג מדבר אחר. ובפרט כשיבא לאדם עסק שמחה, צריך הוא בירור יתר;

–
ונזכרו כאן ארבע מדרגות – עצות לאדם, איך להבחין ולבוא אל עומק האמת, ואחרי כן, כאשר
ידע בבירור כי מאת ה' הוא, אז יכול להתפשט עצמו וידע כי הוא דבר מצוה או שמחה של
מצוה.

הבירור הראשון הוא **ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע** – היינו שיפסיק את חמדתו בנתינתו אל
לבו שזאת החמדה לא תהיה לו לעולמי עד כי ימי שנותנו בהם שבעים שנה, ולמה לי טובה
שאינה קיימת לעד.

נצחו – מוטב, ואם לאו – **יעסוק בתורה**, כי כאשר שם בדעתו כי לא לעד תהיה לו זאת החמדה,
ועדיין ישתוקק לה, נראה קצת שהיא חמדה קיימת, אך עוד צריך לברר בירור שני, והוא שיעסוק
בתורה – כי דברי תורה הם עצה לאדם להנצל מחמדה, אף בעידנא דיצר הרע דלית מאן
דמדכיר ליצר טוב (גדרים לב:), על זה ברא הקב"ה תורה תבלין, כי באמת האדם המשוקע בחשק
ואי אפשר לו להנצל ממנו, אז אין לו עצה שיזכור כי הוא דבר אסור, כי אין בח בהאיסור כל
כך להפריש את האדם מרע בעידנא דיצר הרע, אך אז העצה היעוצה לאדם שיזכור כי יוכל
למצוא זו הטובה עצמה בדברי תורה ורק שיהא בקדושה... ובעת שהתאוה מתגברת אין עצה
כנגדה רק להראות כי נמצא כזאת בקדושה ואז תפסק.

נצחו – מוטב, ואם לאו – **יקרא קריאת שמע**, כי בדברי תורה נמצא התנשאות, ויוכל האדם ע"י
דברי תורה להרהיב עוז בנפשו ועל ידי זה לא יוכל לבוא לידי בירור האמת, ולזאת העצה 'יקרא
קריאת שמע' – כי ענין קריאת שמע הוא כמבואר בגמרא (תענית לא.) עתיד הקב"ה לעשות מחול
לצדיקים, היינו שהכל יראו כי כל דבר ביד הש"י ואין לאחד שום יתרון והתנשאות על חברו, כי
'מחול' היינו דבר עגול שאין לו סוף, ועל זה רומז ענין קריאת שמע.

נצחו – מוטב, ואם לאו – **יזכיר לו יום המיתה**, היינו שיצייר במחשבתו כאילו עכשיו הוא יום
המיתה. וזה הוא החילוק של 'ירגיז' שגם כן יתפרש כענין זה, אך 'יזכיר לו יום המיתה' היינו
שיצייר במחשבתו כאילו עתה זמן המיתה ואם כן אין לחמדה והשמחה שום מקום.
ובאם אחר כל אלה נשאר עוד בלבו החמדה או השמחה, אז ראייה כי מדה היא ותתקיים לעולמי
עד (עפ"י מי השילוח ויגש. עע"ש בענין פגישת יעקב את יוסף. וע"ע בפיתוח הענין בספר סוד ה' ליראיו לגר"י
גינזבורג שליט"א, פרק 'מלחמת היצר').

עוד על לשון '**לעולם ירגיז**' – היה רגיל החפץ חיים לומר (ע' בחפץ חיים עה"ת – ריש תצא, ושם ב'מעשי

למלך' בראשית, עמ' מה), שאין אנו רשאים להעלים עין מן היצר הרע אף רגע, לפי שהוא צפון בתמידות בלבו של אדם כל ימי חיותו, להתחכם עליו להחטיאו. ע"ע בהרחבה 'זכור למרים' פרקים ח, יז. וע"ע: כוכבי אורי ד"ה ונראה; תורת הרבי ר' זושא קיא; 'בישישים חכמה' (לרנ"ג וינטרוב, תשנ"ד, עמ' קפב).

'יפשפש במעשיו... פשפש ולא מצא – יתלה בביטול תורה... יסורין של אהבה...'
 'למדנו מהם ז"ל שיסורין באין תחלה על מעשיו הרעים של אדם, והן עבירות של 'לא תעשה' שהדין נותן שיענש עליהם. לפיכך כשרואה שיסורין באין עליו ראוי לו לפשפש במעשיו ולחזור מהן בתשובה... ופעמים שיסורין באין על בטול תורה, וכן כיוצא בזה והן בטולי מצות עשה... לפיכך משבאו עליו יסורין ופשפש בעצמו ולא מצא בעצמו עבירה, והוא שיש בידו ידיעה תחלה וסוף, יתלה היסורין בבטולי מצות העשה שאינו מזרו לעשות אותן כראוי אלא מתעצל בעשייתן ובקיומן. אבל מי שהוא צדיק גמור ואין בידו עבירות ולא בטולי מצות, אין יסוריו אלא יסורין של אהבה... כגון שהן באין על שגגת מעשה ועל העלם דבר. כיצד, הרי שאכל חלב בשוגג נקרא חוטא, שכן קראתו התורה בכל מקום. ומהו חטאו, שלא נזהר בעצמו ולא היה ירד וחרד אל דברי המקום ב"ה שלא יאכל ולא יעשה דבר עד שיבדוק יפה יפה ויתגלה לו הדבר שהוא מותר וראוי לו לפי גזרותיו של הקב"ה, ועל הדרך הזו הוא טעם חטא השגגה בכל התורה. ועוד שכל דבר האסור מלבד הנפש ומטמא אותה, דכתיב ונטמתם בס, לפיכך נקרא שוגג חוטא... וכשאין בית המקדש קיים משלח עליהם יסורין למרק מהן אותן שגגות, ולהתכפר ביסורין כדי להיותן נקיים לעולם הבא, כשם שהקרבת אהבה וחמלה על ישראל ולקרבת תחת כנפי השכינה... כך יסורין הללו אהבה וחמלה על האדם, אבל מכל מקום אפילו יסורין אלו, לכפרה ולמירוק חטא הן באים.

וכך אמרו שם: **אמר רבי יוחנן: נגעים ובנים אינן יסורין של אהבה.** והקשו עליו ונגעים לא, והאמר ר' כל מי שיש בו אחד מארבע מראות נגעים הללו אינן אלא מזבח כפרה לישראל – הרי שדימו בכאן מזבח כפרה ליסורין של אהבה. ואף על פי שדחו: **מזבח כפרה הו, יסורין של אהבה לא הו** – לומר שאין הכוונה לדמותם למזבח ממש אלא כשם שהמזבח מכפר על הראוי לו לכפר, והן השגגות, כך מראות נגעים מכפרין על הזדונות. ועוד תירצו בענין אחר: **הא לן והא להו** – כלומר, שבני ארץ ישראל שהן טהורין וארצם טהורה, והנגעים מרחיקין את בעליהם מכל אדם ומכל מגע, אינן יסורין של אהבה, לפי שהעונש הגדול אינו ראוי אלא לחטאי הזדון והעונות החמורים, אבל בבבל שאינן נזהרין בטומאה הו יסורין של אהבה, וזה מזבח כפרה.

... מפני שאין אהבה זו ראויה להביא על האדם יסורין קשין שיהיו מבטלין אותו מעבודתו של הקב"ה מתפלה ותורה. כל שאין בענשן שיהא האדם אוכד בהם או נכרת ושמו נמחה, אינן אלא יסורין שסופן שלוחה, ואין בהם אלא הרגשת רעה לשעה, וביסורין הללו אמרו חכמים: צדיקים תחלתן יסורין וסופן שלוחה' (מתוך שער הגמול לרמב"ן ד"ה ועוד).

ומהר"ל (נתיב היסורין א) פרש בסגנון אחר: יסורין של אהבה נועדו להכשיר את האדם להגיע למעלה עליונה של דבקות בה' שהוא ראוי לה, והיות ויש בו צד שאינו ראוי אל אותה מעלה, מצד החסרון שהוא דבק בחומר, הוא נצרך ליסורין של אהבה למרקו, להביאו אל אותה מעלה.

ע"ע בענין זה בספר העיקרים ד"ג; לקט שיחות מוסר לגר"א שר ח"ב עמ' מא ואילך; מכתב מאליהו ח"ב עמ'

– והלא ביטול תורה עוון חמור הוא, וגם זה בכלל 'פשפש במעשיו' – יש לפרש: אם פשפש ולא מצא שום פגם במעשיו, יתלה הטעם שלא מצא בגלל ביטול תורתו, כי אילו היה עוסק בתורה כראוי, ודאי היה מוצא (אהל תורה בשם הרבי מקוצק; משמרת איתמו (ריש בהעלותך) בשם הרבי מלובלין, ועוד).

והרבי הזקן מוורקא היה מפרש: **פשפש במעשיו** – במעשים הטובים, אולי ימצא זכות לעצמו. **פשפש ולא מצא** לעצמו זכות שבה יוכל להנצל – **יתלה בביטול תורה**, יאמר לפניו: רבש"ע קח ממני היסורים כי הם מבטלים אותי מתורה (וכן מובא ברמזי אש' על תנדב"א רפ"ו, בשם הר"ק מלובלין. וכן מובא מהרה"ק ר' זושא מאניפולי).

ואמר הר"ק רבי מנחם מאמשינוב שהדבר מוכח מיניה וביה, שהרי אמרו 'פשפש במעשיו', והרי במעשים רעים אינו צריך לפשפש, שאפילו תפילה אחת אין מתפללים אותה כהוגן. (עפ"י אמרות טהורות ח"ב עמ' מב)

'שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל וכולן לא נתן אלא על ידי יסורין, אלו הן: תורה... שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו י-ה ומתורתך תלמדנו' – והואיל שאמרו (ב"מ פד.) תורה מתשת כחו של אדם, יוכל לב האדם להזדכך ע"י אותה תשות-כח כמו מיסורין, לכן 'אשרי הגבר...' (עפ"י מי השילוח ח"א לקוטי הש"ס). ע"ע: הקדמת 'דרך חיים' למהר"ל זי"ע; עלי שור ח"ב עמ' קג.

(ע"ב) 'הב לי ירך'. ע' ענינים ורמזים על דרך הסוד במדרש תלפיות (ענף אותיות דף יט); צדקת הצדיק קיט; מגדים חדשים – כאן ובשבת יב:

'תניא אבא בנימין אומר: על שני דברים הייתי מצטער כל ימי, על תפלתי שתהא לפני מטתי... אלא אימא סמוך למטתי'. הענין בזה כי מצד הטבע בעת יצר לאדם – מתעורר לבו לתפילה, ובעת ירווח לו – אין לבו מתעורר. ואבא בנימין היה מצטער שגם בעת ירווח לו, דהיינו 'מטה' – הרומזת למנוחה, גם אז יתעורר בלבו תפלה, שיראה שצריך תמיד להתפלל לה' ועיניו יהיו נשואות לו תמיד וכמו שכתוב **ובציר ישיג את זרע – שמקנין רכוש כשאדם רואה שהוא מהשי"ת, מתעורר בו כח תפלה מחדש, ותפלה נמשלה לזריעה – שאף מן הניחא יתעורר בו תפלה, כמו שכתוב **ויתפלל בעדו תמיד** (מי השלוח ח"ב לקוטי).**

'כל הנותן מטתו בין צפון לדרום...'

'החכמים נתכוננו בזה לומר שקודם שישימש מטתו שיזכור השולחן שהוא כנגד העושר והמנורה שהיא כנגד התורה ויתפלל על בניו שיהיו מצליחים בתורה ושיהיה להם עושר כדי שלא יצטרכו לבריות. והתפלה שמתפלל קודם ההריון היא מועילה יותר מהתפלה שמתפלל אח"כ, מפני שבשעת הריון גוזרין מה יהיה משפט הנער ומעשהו... ואע"פ שהתפלה מבטלת המזל כמו שאמרו 'אין מזל לישראל' ורצונו לומר שאינן תלוין במזלם, שאם זכו אע"פ שמזלם קשה הזכות מבטלת אותו, אפ"ה כדי לבטל הגזירה צריך תפלה ותחנונים יותר, אבל כשהיה קודם הגזירה אין צריך להרבות בתפלה כל כך.

ולפיכך נתנו זה הסימן שיתפלל על בניו קודם התשמיש שיגיעו לאלה השתי מעלות גדולות

ומתוך כך גם כן יזכור זה ויקדש עצמו בשעת תשמיש ויחשוב באשתו כדי שיהיו בניו ראויים' (רבנו יונה. וראה עוד בחיבור אגרת הקדש המיוחס לרמב"ן ז"ל).
ומובן לשון 'כל ימי הייתי מצטער...' המורה על התאמצות תמידית, ואילו העמדת המיטה גרידא אינה כרוכה בהשתדלות מתמשכת.

ובספר מי השלוח (ח"ב, לקוטים): הכוונה 'צפון ודרום' – על הרוחב, ו'מזרח ומערב' – האורך. וכדאיתא בגמרא (ב"מ נט.) 'אוקירו לנשיכו כי היכי דתתעתרו' – כי הדכר משפיע והנוקבא הוא מקבל, וצריך שלא יתגאה המשפיע על המקבל בזה שהוא משפיע, רק יכיר ששניהם ברא אותם ה' בשוה, זה נקרא 'צפון ודרום' – שישוה אותה אליו, ואז מוליד בנים זכרים, אבל אם מתגאה על המקבל אם כן בזה שהוא משפיע מטריד דעתו, וממילא בעת השפעתו שנצרך אליה, נתבטל למקבל, לכן ההולדה היא מצד הנוקבא, וזה נקרא 'רחוק מזרח ממערב', שאין משוה אותה אליו, ולכן אינו מוליד זכרים.
ע"ע באגרת הרמב"ן בסוף ספר בעלי הנפש; מעדני יו"ט.

מהגרז"ן גולדברג שליט"א:

הנה הרמב"ן (באגרתו) פרש דברי הגמרא על דרך משל ולא כפשוטו, ודלא כשאר ראשונים. ונראה לפרש דרך כלל, אימתי מתפרשים הדברים כפשוטם ואימתי ניתן לפרש דרך משל – וזה על פי מה שמשמע מכמה מקומות חילוק בין המקראות שבתורה שהם מתפרשים כפשוטם (ע' ראב"ד בסוף הלכות מלכים לענין 'השבתי היה רעה מן הארץ'. והולך הראב"ד לשיטתו בהלכות גניבה ט, ט) ובין דברי נביאים וכתובים שהם מתפרשים דרך משל וחידה (ע' בהל' מלכים שם, לענין 'וגר זב עם כבש'). וכענין החילוק בין דברי משה, שכתב התורה, שרואה הדברים ממש ולא בחידות, ובין שאר הנביאים (ע' רמב"ם יסודי התורה ז, ט). [ובחילוק הזה יתבארו דברי הר"ח ביבמות מט: ואכ"מ].
ונראה שההלכות האמורות בגמרא הן מיוסדות על התורה, ולכן אין בהם משלים, אבל אגדות חז"ל מיוסדות על דברי נבואה, ולכן הן אמורות בחידות ומשלים. [בדומה לדברי הרד"ל (ב'קדמות ספר הזוהר') שנתן טעם לכך שהזוהר נכתב בלשון ארמית, לפי שהוא מיוסד על ספר דניאל הכתובים בארמית]. ולפי זה נראה שהרמב"ן סובר שמאמר זה שלא נתן מיטתו בין צפון לדרום הוא מאמר אגדי, ולכן ניתן לפרשו במשל וחידה, ואילו שאר ראשונים סוברים שהוא מאמר הלכתי, ולכן מתפרש כפשוטו.

דף ו

באורים רמזים והערות

'הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו'. ע' בכאר יצחק לר"י אייזיק חבר כאן; מכתב מאליהו ח"ד עמ' 40; שמירת הלשון פרק יב.

'קיסמא נהילא' – אפר מנופה (עפרש"י חולין נח סע"ב).

התפילה וימשיך המזמור עד סופו. ובשו"ת אגרות משה (ח"ב טז) כתב שאם אין לו שהות לחזור – יאמר פסוק זה אחר המזמורים כי הסדר אינו מעכב. ומשמע מדבריו שזהו שלא כהמשנ"ב. ולכאורה יתכן שגם המשנ"ב סובר כן, ומה שכתב 'שאינו לו שהות' היינו לומר מ'פוח' עד סוף המזמור, אבל אם יש לו שהות לאמרם, יאמר במקום שנוכח ולא לאחר התפילה).

דף ה

ד. א. מה ענינה של קריאת שמע שעל המטה?

ב. אלו מאמרים הובאו בסוגיא בענין היסורים, בשבח התורה ועוסקיה ובענין מלחמת היצר?

א. אמר רבי יהושע בן לוי: אף על פי שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת, מצוה לקרותה על מטתו. אמר רב נחמן: אם תלמיד חכם הוא – אינו צריך (שרגיל לגרוס תדיר, ודיו בכך (רש"י). ועוד שתורתו משמרתו. ע' תר"י). אמר אביי: אף תלמיד חכם צריך שיאמר פסוק אחד של רחמים, כגון בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה' א-ל אמת.

א. קריאת שמע שעל המטה היא פרשה ראשונה של שמע (ראשונים עפ"י גמרא ס: וכ"כ רש"י ותוס' במשנה). וטוב לקרות שלש פרשיותיה (ע' משנ"ב רלו). ומוסיפים לומר פסוקי רחמים כגון שיר של פגעים ועוד (פוסקים, עפ"י שבועות טו).

ב. הרמב"ם והשו"ע לא כתבו שתלמיד חכם אינו צריך. ושמו סוברים שאביי חולק על רב נחמן. וכן משמע בירושלמי, שגם ת"ח צריך. ואילו הר"ף והרא"ש הביאו מימרא דרב נחמן, וכן הוא במג"א (עפ"י עינים למשפט. ולהלן ח: אמר רבי יהושע בן לוי לבניו – לפי פירוש אחד – שלא לשכב ללא קריאת שמע, וכן צוה רבנו הקדוש לבניו – בפסחים ק"ב).

ג. טוב לקרוא בעמידה או בשיבה (עפ"י משנ"ב רלו).

אמר רבי יצחק: כל הקורא ק"ש על מטתו, כאילו אוהו חרב של שתי פיות בידו (להרוג את המזיקין. רש"י, וכן איתא בירושלמי); מזיקין בדלים הימנו. [עוד אמרו (יד). כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן – אין מבשרין אותו בשורות רעות].

המאירי ועוד פרשו מהות המזיקין: מחשבות זרות הבאות לאדם בעתות הפנאי, וכן החלומות והדמיונות המופיעים בשינה.

ב. כל העוסק בתורה – יסורים בדלים הימנו. וכל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, הקב"ה מביא עליו יסורים מכווערים (כנגעים. עתוס' שבת נה.) ועוברים אותו; –

אם רואה אדם שיסורים באים עליו – יפשפש במעשיו (ואם מצא – יעשה תשובה). פשפש ולא מצא – יתלה בביטול תורה. לא מצא – בידוע שיסורים של אהבה הם. [ומסופר על רב הונא שארע לו נזק ברכושו ופשפש במעשיו ולא מצא, עד שהראו לו החכמים דבר שאינו ראוי לו לפי מדרגתו (והוא היה סבור שמוותר הדבר), וכשקיבל עליו לעתיד שלא לעשותו – הושלם חסרונו]; –

כל שהקב"ה חפץ בו – מדכאו ביסורים. ודוקא אם מקבלם מאהבה. ואז שכרו יראה זרע יאריך ימים, וגם תלמודו מתקיים בידו; –

נחלקו החכמים אלו הם יסורים של אהבה; אחד אמר כל שאין בהם ביטול תורה ואחד אמר כל שאין בהם ביטול תפילה. ובשם ר' יוחנן אמרו: אלו ואלו יסורים של אהבה; –

מה שן ועין שהם אחד מאבריו של אדם – עבד יוצא בהם לחרות, יסורים שממריקים כל גופו של אדם על

אחת כמה וכמה; מה 'ברית' האמור במלח (ברית מלח עולם), מלח ממתקת את הבשר, אף 'ברית' האמור ביסורין (אלה דברי הברית בסוף התוכחות); והבאתי אתכם במסורת הברית (יחזקאל כ). עפ"י רש"י והערוך), יסורים ממרקים כל עוונותיו של אדם; –

שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולם לא נתנם אלא ע"י יסורים. אלו הן: תורה ארץ ישראל והעולם הבא; –

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וקובר את בניו (נראה לכאורה בגמרא ד'או או' קתני) – מוחלים לו על כל עוונותיו; –

נגעים – הרי הם מזבח כפרה ולא יסורים של אהבה. ואבעית אימא, בארץ ישראל – אינם של אהבה (שבה ערי חומה מקודשות והמצורע טעון שילוח רש"י. ודעת הר"א אלהן מובא ברשב"א) שהמצורע היה טעון שילוח אף בזמן שהיובל לא נהג, ודלא כהתוס'. או משום שנוהרים שם לענין טהרות (תוס'). בבבל – יסורים של אהבה (וע"ע מהרש"א ורא"מ הורביץ). ואבע"א: בצנעה – יסורים של אהבה. בפרהסיא – מזבח כפרה.

בנים שמתו – יסורים של אהבה (שהאבלות מכפרת על עוונותיו). ושאינן לו בנים כלל – אינם יסורים של אהבה.

עוד ספרו על כמה מהחכמים שנחלו ונתיסרו, וכשנשאלו 'חביבים עליך יסורים?' אמרו: 'לא הם ולא שכרם, וריפאום [אחרים ולא הם עצמם, הגם שבכחם היה לרפא אחרים – שאין חבוש מתיר עצמו מביט האסורים].

אמר רבי לוי בר חמא אמר ר"ש בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע... אם נצחו – מוטב, ואם לאו – יעסוק בתורה... ואם לאו – יקרא קריאת שמע... ואם לאו – יזכור לו יום המיתה. ועוד דרש על הפסוק ואתנה לך... שעשרת הדברות, המקרא, המשנה, נביאים וכתובים והגמרא – כולם נתנו למשה מסיני.

דפים ה – ו

ה. אלו מאמרים הובאו בסוגיא מאבא בנימין?

תניא אבא בנימין אומר: על שני דברים הייתי מצטער כל ימי; – על תפילתי שתהא לפני מטתי – כלומר סמוך למטתי.

לפרש"י הנהגה זו כוללת שלא להתעסק בדבר אחר משקם להתפלל, אף לא בלימוד תורה. ותוס' ורא"ש ותר"י חולקים (וכ"מ ברמב"ם (תפלה ו,ד) ובפסקי הרי"ד).

וכתבו לחלק בדעת רש"י בין אם רגיל להתפלל באותו מקום שהוא לומד, שחוששים שמא יימשך ויעבור הזמן, ובין אם יש לו מנין קבוע בביהכ"נ שבזה אין חוששים (וכ"פ בשו"ע פט,ו). ויש מחלקים בין אם הגיע זמן ק"ש ותפילה אם לאו, ויש מחלקים בין אם יש כעת מנין עשרה שאז אין ללמוד עד שיתפלל, אם אין (ע' בשו"ת מהרי"ו קצג).

עוד בענין עשיית חפציו קודם התפילה – להלן יד.

ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום. [וא"ר חמא בר' חנינא א"ר יצחק: כל הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין ליה בנים זכרים. רנב"י אמר: אף אין אשתו מפלת נפלים].

א. טעם הדבר משום כבוד השכינה [מפני שההיכל במערב. רמב"ם בית הבחירה ז,ט], לפיכך נכון להסב בתשמיש מרוח מזרח או מערב (עפ"י רש"י ותוס'. וע' במעדני יו"ט שכתב טעם נוסף, ולדבריו יש להדר שראש המטה יהא לצפון).